

Från franskt 1500-tal till svenskt 1900-tal

En läkares bildningsväg

1500-talsförfattaren Michel de Montaigne och den svenske 1900-talsförfattaren Vilhelm Ekelund är två av Carl-Magnus Stolts främsta inspiratörer. Michel de Montaigne med sin ständiga skepsis, sin självakttagelse, sina insikter om det undermedvetna har mycket att lära oss läkare. Ekelunds texter präglas av respekt och tolerans för den ensamma lidande människan. De kännetecknas av måttfullhet, självbehärskning och ett stoiskt lugn, alla betydelsefulla drag i en läkares personlighetsutveckling. »Montaigne beskriver konsten att dö medan Ekelund beskriver konsten att leva», skriver Carl-Magnus Stolt.

När jag började läsa medicin i Uppsala 1977 var jag inställd på en naturvetenskaplig forskarkarriär. Visserligen var historia, skönlitteratur och filosofi växande intressen under gymnasieåren, men det var ändå den strikta naturvetenskapen som jag satte främst. Klinisk verklighet var avlägsen, och jag hade ingen erfarenhet av den. Tiden går: man studerar, lever, tänker och läser. Och ständigt förändras man. När de kliniska tjänstgöringarna var klara och läkarexamen avlagd hade jag en annan uppfattning om vad jag ville syssla med än när jag började studierna. Den kliniska verkligheten och mötet med enskilda patienter blev det mest angelägna.

Två betydelsefulla författarskap

Sättet att vara i yrket eller den professionella hållningen formades av ett

Författare

CARL-MAGNUS STOLT

överläkare, Södra Älvsborgs sjukhus, författare, verksam vid institutionen för humaniora, informatik och samhällsvetenskap, enheten för humanistisk medicin, Karolinska institutet, Stockholm.

komplext nätverk av människor och idéer. Läkarbiografier minns jag som viktiga, även om deras oftast idealiserade bild ibland var alltför ytlig. Men även utopier kan vara väsentliga!

De skönlitterära inspirationskällorna har varit många för mig, och det är svårt att begränsa sig och välja ut. Ur min essäbok »Honungssamlaren» [1] väljer jag två författarskap som format min syn på tillvaron, människan och läkaryrket. De två är 1500-talsskrivaren Michel de Montaigne (1533–1592) och den svenske 1900-talsförfattaren Vilhelm Ekelund (1880–1949). För en medicinare inspirerar kanske främst deras gemensamma skepsis och strävan efter självkänedom.

Montaigne självutlämnande läromästare

Montaigne kallade sina skrivelser för »försök» att beskriva olika områden, t ex sorg, vänskap, lögn, sysslolshet, rädsla, sömn, lukter, ålder, pedanteri, ensamhet. Från det franska ordet för »försök» kallas dessa textstycken essäer. Montaignes genomskådande av sig själv och tillvaron och hans ständiga tvivlande skepsis gör honom till en läromästare för en praktiserande läkare. Han ställer frågor som: Vad vet jag? Och dessutom: Vem skriver jag för? Dessa båda frågor sysselsatte ständigt Montaigne.

Montaigne var noga med uppriktigheten. Han skrev inte för att bli berömd. Nej, han nedtecknade minutiöst observationerna av sig själv och omvärlden; självutlämnande – på gränsen till exhibitionism. Jag vet ingen 1500-talsmänniska som vi kan komma så nära som Montaigne. In i minsta tanke. In i minsta kroppssensation. Han utforskar mest av allt sig själv – man har bara detta enda jag att utgå ifrån. Sjukligt självupptagen? Visserligen får läsaren reda på allt beträffande Montaignes njustenslidande – men han är alltid allmän-giltig! Det som Montaigne skrev där i sitt torn är en till synes ousinlig gruva. Det är många som genom århundradena grävt i den! – Våra tankar är alltid någon annanstans, skrev han där han satt i sitt torn, vid sidan av världen.

Beskrev konsten att dö

Det är den moderna distraherade och splittrade människan som talar,

SERIE Inspirationskällan

Tidigare artiklar i serien »Inspirationskällan» var införda i 51–52/97, 1–2/98, 3/98, 20/98, 41/98 och 43/98.

Hittills har vi beställt artiklarna, men säkert finns det i vår läsekrets mängder av uppslag till essäer om skönlitteratur och dylikt som betytt mycket i yrkesutövandet. Hör av dig till redaktionen om du vill lämna ditt bidrag till serien. Kontakta i första hand Yngve Karlsson (tel 08-790 34 76) eller Gun Berfelt (tel 08-790 34 80). Brev per post går fortfarande bra!

långt innan den moderna tiden var född. Tanken på döden är aldrig långt borta för en läkare – och samma var det för Montaigne. Man kunde säga att han var upptagen med döden. Han var fascinerad av den. Den antike tänkaren Ciceros ord »Att filosofera är att lära sig dö» tog Montaigne som utgångspunkt för en av de mest kända utsäerna. Då, i dödsögonblicket, rycks vår skådespelarmask bort och vårt sanna jag blottas. (Han skrev också: »En arvinges gråt är skratt bakom masken.») Jag tror inte Montaigne fruktade den demaskerande döden. »Målet för vår färd är döden.» Men dessförinnan gällde: Den stora lyckan att kunna känna. För livet är trots allt det enda vi har. Och utmaningen är att leva väl. Eller som Montaigne formulerade det: »Varje människas mästerverk: att leva.» Hur mycket har inte en praktiserande läkare att lära av detta – i det tröstande mötet med patienter.

Upptäckte det undermedvetna 300 år före Freud

En av många tankar som slagit mig när jag läst Montaigne är att han upptäckte det undermedvetna. Freud kom 300 år senare! Han talar om drömtydning och menar att »drömmarna troget tolkar våra böjelser – men det krävs skicklighet för att sortera dem och förstå dem». Sigmund Freud måste ha läst Montaigne! Kanske förändrades Montaigne genom sina skrivelser. De var ett slags självanalys. Han följde medvetet denna omvälvande utveckling. En del sentida forskare, som exempelvis läkaren och idéhistorikern Jean Starobinski, har hävdats att essäerna är ett slags rörelse mellan samhällsengagemang å ena sidan och isolering å den andra [2].

Till slut insåg Montaigne att han inte

kunde sitta där isolerad i sitt slottstorn och förakta den bedrägliga världen. Han vände sig åter mot omvärlden. Cirkeln var sluten, men han var inte längre densamme. Hans förändring bestod av ökade insikter och genomsådande. Hans självkänedom var betydande. Och han insåg betydelsen av att bevara sitt innersta för sig själv, som en tillgång. I den andan skrev han de ofta citerade orden: »Vi måste reservera ett inre rum för oss själva som bara är vårt, fullkomligt fritt, där vi upprättar vår verkliga frihet, vår viktigaste tillflyktsort och ensamhet.»

Denna produktiva ensamhet med utrymme för eftertanke gjorde att han orkade ta del av världen runt omkring. Efter sitt filosoferande kunde han inte längre acceptera aningslöshet, grymhet eller intolerans. Montaigne är en klassiker, som lever vidare. Han skrev själv »Var och en existerar på sätt och vis i sitt verk». Men det gäller alla! Städerskan, likaväl som journalisten, polisen, läraren eller pizzabagaren – eller läkaren.

Montaigne utvecklades och förändrades och fastslog att det behövs ett utrymme för kritisk reflektion. [3]

Filosofen mer än poeten Ekelund inspirerar läkare

Vilhelm Ekelund var en särpling i svensk litteratur. I början av seklet skrev han ett antal diktsamlingar. Men det är inte om hans dikter det skall handla här. Nej, som inspirationskälla för en läkare är det filosofen och kanske mystikern Ekelund som har mest att ge. Från sitt utanförskap bedrev han djupa studier i filosofi och estetik. Hela tiden antecknade han, skrev ner sina reflektioner och kommenterade forna tänkare. Resultatet blev en lång rad böcker. De be-

Michel de Montaigne (1533–1592) beskriver konsten att dö, enligt Carl-Magnus Stolt som framhåller honom som en av sina inspiratörer.

står alla av korta stycken – aforismer eller korta essäer. Ekelund utforskar sitt eget tänkande. Någon har sagt att hans skrivande var ett personligt experiment.

Det är från Ekelund jag lånat ordet bildningsväg i denna artikels rubrik. Det är ett vackert och viktigt begrepp, inte minst i vår tid när innehållet bakom begreppen bildning och utbildning tycks gå isär.

Det är av yttersta vikt att återinföra bildningen i läkarutbildningen! Hur skall vi annars möta och förstå olika människor? Ekelunds bildningsväg kan man

Vilhelm Ekelund (1880–1949) beskriver konsten att leva, i texter präglade av respekt och tolerans. Han är den andre store inspiratören för Carl-Magnus Stolt.

följa i detalj i hans böcker – ja, den är själva motivet för hans skrivande.

Tolerans och respekt för de lidande

När man läser Ekelund känner man en svårbeskriven känsla. I den ingår tolerans och respekt – för den ensamma lidande människan. Känslan rymmer en lätt eufori över att ha tagit del av något märkligt. Därom vittnar författaren Jan Fridegård, som fann ett slags välbehag strömma ut från Ekelunds texter och kunde känna en inre omvandling. Ekelund ger näring åt andlig tillväxt och anvisar vägar till självkänedom. För en utövare av läkekonst är en aforism som denna tänkvärd: »Först genom respekt för sig själv kommer man till respekt för andra» [4].

Det är viktigt att fastslå att Vilhelm Ekelund inte erbjuder några definitiva sanningar. Tvärtom är han en skeptiker – men han tror på ordets makt och möjligheter: »Hvarje ord en kostbar trollformel, öppnande väg in till det mänskliga sinnets starkaste, lyckligaste» [5]. Är inte det en god beskrivning av möjligheterna som en läkare har i det förtäta, goda samtalet med en patient? Likafullt är det något som måste återerövas i varje möte med en patient. Språkets möjligheter i mötet mellan läkare och patient får och kan aldrig bli självklar slentrian.

Orden själens medicin

En del har hävdats att Ekelunds skrivna ord har en så stark kraft att nå in i en annan människas själ att det kan fungera som medicin för själen, medicina mentis. Självs skriver han ofta om ordens läkedom. »Edra böcker ha för mig blivit just den medicina mentis, den själens läkedom och spis (för att tala med Geij-

er), som jag behövt», som en läsare skrev till Ekelund [6]. Särskilt är det den intellektuella människan som funnit bot för sin leda, eller »acedia» som det medeltida uttrycket var, hos Ekelund [7].

Inte minst är det i hans bok »Metron» [8], där Ekelund hämtar visdom från grekisk antik, som man hittat denna läkedom. Ordet metron står för måttfullhet. Det handlar om att söka frid i en tillräcklighetslära. »Metrik», skrev Ekelund, »är läkekonst» [9].

För en medicinare är det en intressant och tydlig parallell mellan Ekelunds metrisk självbehärskning och den store läkaren William Oslers tankar om läkarens yrke, framlagt i den sistnämndes bok »Aequanimitas» (1904). Osler menade att en viss stoisk läggning var idealisk för en god läkare. Ekelund kan ge en läkare bränsle för en sådan personlighetsutveckling. Huruvida Ekelund och Osler kände till varandra vet jag inte.

Det är många som har vittnat om den tröst och läkedom för såväl själ som kropp som finns förborgad i Ekelunds texter [10]. Kanske är det så att han lyckats beskriva vad som verkligen finns längst in i de flesta människors personlighet – det som betyder något när allt oväsentligt skalats bort. När jag i mötet med patienter med dödliga sjukdomar samtalande om livets nyckfullhet och obegriplighet, så kände jag ofta ett behov av egenerapi efter sådana starka upplevelser. Det finns många sätt att bearbeta detta, men min möjlighet till själslig katarsis fann jag inte sällan hos Ekelund. Hans skrivande försökte bena ut vad som var viktigt i livet; vad som var det rätta, det sköna och det omistliga. Just frågan om lidandet upptar ofta Ekelund. »Lider du mer än de andra, må du också innesluta dig i ett lugn, en hårdhet, en glatthet, som alla pilar slinta undan mot» [11].

Beskrev konsten att leva

Om Montaigne skrev om konsten att dö kunde man säga att Ekelund skriver om konsten att leva. »Ju mer man ser att lefva är högsta konst, desto större hoppet att komma till att älska lifvet» [12]. Men trots allt skulle jag aldrig föreslå Ekelunds skrifter som allmän läsning för blivande läkare – därtill är han alltför speciell. Men i det äkta mentorskapet ligger att lära känna sin adept och därefter ge råd om läsning. För några blivande läkare torde bekantskap med vad Vilhelm Ekelund skrivit kunna bli en viktig kraftkälla för att hantera konfrontationen med tillvarons elände och ondska. Eller som någon uttryckte det: en god rådgivare »när tillvarons hela djävulskap hotar att gå honom hårt in på livet» [13]. I Ekelunds värld har dogma-

tiken ingen plats utan främst av allt sätter han erfarenheten. Även det är, och har alltid varit, ett viktigt budskap till en läkare – hur bedräglig denna erfarenhet än må vara.

Referenser

1. Stolt CM. Honungssamlaren. Borås: Norma förlag, 1997.
2. Starobinski J. Montaigne i rörelse. Stockholm: Atlantis förlag, 1994.
3. de Montaigne M. Essäer. Översättning Jan Stolpe. Stockholm: Atlantis förlag, 1986 (bok 1), 1990 (bok 2), 1992 (bok 3).
4. Ekelund V. Metron. Stockholm: Bonniers, 1918: 64.
5. Ekelund V. Böcker och vandringar. Malmö: Framtidens förlag, 1910: 162.
6. Valdén NG, Werin A, red. Brev från Rolf Pipping. I: Vilhelm Ekelundsamfundet. Vilhelm Ekelund brev 1917–1949. Lund: Gleerups, 1970: 247.
7. Schaar C. Läkedomformler: Vilhelm Ekelund och Dante. I: Vilhelm Ekelundsamfundet. Ekelundsstudier 1912–76. Lund: Gleerups, 1976: 154.
8. Ekelund V. Metron. Stockholm: Bonniers, 1918
9. Naert P. Stilen i Vilhelm Ekelunds essayer och aforismer. Lund: Gleerups, 1949: 329.
10. Schaar C. Levande möte. Vilhelm Ekelunds Emersontolkningar. Lund: Ellerströms förlag, 1990.
11. Ekelund V. Metron. Stockholm: Bonniers, 1918: 26.
12. Ekelund V. Metron. Stockholm: Bonniers, 1918.
13. Nilsson NH. Vilhelm Ekelund som livmedikus. En bok om Vilhelm Ekelund. Malmö: Gleerups, 1950.

BOKNOTISER

Töres Theorell, red. **När orden inte räcker. Läkning av psykosomatisk sjukdom genom terapeutiskt arbete med musik, dans, bild och psykodrama.** 200 sidor. Stockholm: Natur och Kultur, 1998. Pris ca 390 kr. ISBN 91-07029-8.

Theo Peeters. **Autism: Från teoretisk förståelse till praktisk pedagogik.** 232 sidor. Stockholm: Liber, 1998 ISBN 91-47-04902-2.

Stuart Powell, Rita Jordan, red. **Autism. Leka lära och leva. En handbok för praktiskt lärande.** 270 sidor. Stockholm: Bokförlaget Cura, 1998. ISBN 91-89091-06-X.

Ann-Gerd Melin, Christina Näsholm. **Behandlingsplanering vid missbruk.** 2:a upplagan. 282 sidor. Lund: Studentlitteratur, 1998. ISBN 91-44-00419-2.

Kerstin Bergfors, red. **Nya familjeläkarboken.** 2:a upplagan. 894 sidor. Stockholm: Forum, 1998. Pris ca 675 kr. ISBN 91-37-11306-2.

Christer Allgulander. **Ängst – klinik och behandling.** 106 sidor. Södertälje: Astra Läkemedel AB, 1998. Pris 200 kr. ISBN 91-86327-16-X.

Lesley Doyal, ed. **Women and health services.** 258 sidor. Buckingham–Philadelphia: Open University Press, 1998. ISBN 0-335-20136-9.

Bo Holmstedt, Hans Moëll, red. **Johan Linder. Avhandling om gifter.** 200 sidor. Stockholm: Apotekarsocieteten, 1998. Pris 375 kr. ISBN 91-8627-475-9.

Per Vestergaard, Thorkil Sørensen. **Psykiatri. En lærebog om voksnes psykiske sygdomme.** 304 sidor. Köpenhamn–Århus–Odense: FADLs Forlag, 1998. Pris 298:50 dkr. ISBN 87-7749-173-4.

Otto Sneppen, Cody Bünger, Ivan Hvid, red. **Ortopædisk kirurgi.** 4. udgave. 683 sidor. Köpenhamn–Århus–Odense: FADLs Forlag, 1998. Pris 665 dkr. ISBN 87-7749-190-4.

Karin Persson. **Relation och trauma. En bruksbok om mötet mellan hjälpare och offer för sexuella övergrepp.** 234 sidor. Stockholm: Natur och Kultur, 1998. Pris ca 331 kr. ISBN 91-27-06773-4.

Stein Knardahl. **Kropp og sjel. Psykologi, biologi og helse.** 304 sidor. Oslo: Universitetsforlaget, 1998. Pris ca 384 nkr. ISBN 82-00-420256.